विषय-सूची

लेखशीर्षक	लेखकनाम	पृष्ठसंख्या
उत्कर्षापकर्षजनकं पाणिनीय व्याकरणम्	विजयप्रकाश मिश्रः	7-12
समासशक्तिविचारः	आत्मानन्द सरस्वती	13-19
मानवाधिकारे अहिंसा	अमितकुमारः	20-23
सम्बोधने प्रथमायाः अर्थविचारः	मनोजकुमारमिश्रः	24-26
रामायणीय-सुन्दरकाण्डे निपातद्योतना	अंजनीकुमारत्रिपाठी	27-30
संस्कृतवाङ्मये पाणिनिव्याकरणस्य स्थानम्	जयन्तकुमारचौधरी	31-38
वाक्यस्वरूपविमर्शः	दिनेश कुमार द्विवेदी	39-44
वैदिकोपनयनसंस्कारविमर्शः	सञ्जीवनी आर्या	45-48
आर्यशूरस्य बौद्धोचितमौदार्यम्	शिवमणिउपाध्यायः	49-52
ब्रह्मवादिनी मैत्रेयी	डॉ. किरण आर्या	53-56

ISSN 2394-5540

अनुरंजिका
ANURANJIKA

अन्ताराष्ट्रिय त्रयमासिक शोध पत्रिका

AN INTERNATIONAL REASERCH JOURNAL

प्रधानसम्पादक
डॉ. उमाशंकर चतुर्वेदी 'कंचन'

संस्कृति प्रकाशन, वाराणसी

ISSN 2394-5540

ब्रह्मवादिनी मैत्रेयी

डॉ. किरण आर्या
सह आचार्या
डॉ. हरीसिंहगौरविश्वविद्यालयः
सागर, म.प्र.

क्या कर नहीं सकतीं भला यदि शिक्षिता हो नारियाँ,
रणरंगराज्य स्वधर्म रक्षा कर चुकीं सुकुमारियाँ।
सोचो नरों से नारियाँ किस बात में हैं कम हुईं,
मध्यस्थ वे शास्त्रार्थ में हैं भारती के सम हुईं।।

(भारतभारती, मैथिलीशरणगुप्त)

बह्मिष्ठयाज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये आस्ताम् एका मैत्रेयी, अपरा कात्यायनी। कात्यायनी ताप्रियाऽऽसीत् तद्विपरीता मैत्रेयी आत्मज्ञानप्रियाऽविद्यत, अतस्तयोरुभयोः ब्रह्मवदनशीला त्मिकज्ञानमुमुक्षू सांसारिकप्रलोभनविमुक्ता मैत्रेयी महर्षियाज्ञवल्क्यस्य प्रियतरा बभूव। याज्ञवल्क्यः परिव्राजकत्वमंगीकर्तु निजामखिलां सम्पदमुभयोर्मध्ये विभज्य दातुकामो तदा कात्यायनी सर्वमुरीकरोति परं मैत्रेयी जानाति यत् वसुधायाः वसुधात्वं प्राप्यापि त्वं प्राप्नोतुं न शक्नोमि - **सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात् कथं तेनामृता स्यामिति**[1] ति वक्ति - हे पतिदेव! एतत् सर्वं वित्तमवाप्य किमहं अमृता भवितेति? **नेति ह याज्ञवल्क्यः**, हे मैत्रेयी! तेन वित्तेन त्वं सर्वसाधनसम्पन्न पुरुष इव जीवनं यापयिष्यसि तु अमृतत्त्वस्य आशा नास्ति। ततः मैत्रेयी उवाच - **येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन व भगवान वेद तदेव मे ब्रूहि**[2] अर्थात् हे महर्षे येन वित्तेन अहं अमृतत्त्वं मर्थो तेन वित्तेन मम किं प्रयोजनम् ? आत्मवेत्ता महर्षिः याज्ञवल्क्यः स्वभार्यायाः त्युत्तरमाकर्ण्य अत्यन्तमाह्लादितः ते प्रागेवाजानन् यत् मैत्रेयी धनसम्पदा अलुब्धव्या निश्चयिनी आत्मज्ञानपिपासू आत्मज्ञानाय सर्वथा अधिकारिणी च विद्यते। तस्मादेषा ा। तस्मै ब्रह्मवादिन्या आत्मस्वरूपं निर्दिशति महर्षिः -

होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवति आत्मनस्तु कामाय यो भवति। न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवति आत्मनस्तु कामाय या भवति। न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रियाः भवन्ति आत्मनस्तु कामाय भवन्ति। न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवति आत्मनस्तु कामाय भवति। न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवति आत्मनस्तु कामाय ब्रह्म

ति।

र्थात् हे मैत्रेयि ! नैव पत्निकामनाय पत्नी प्रियतमा भवति अपितु आत्मस्वार्थाय भवति। (आत्मने) स्वार्थप्रयोजनाय एव पुत्राः प्रियाः भवन्ति। आत्मने वित्तानि न्ति, ब्रह्मणः प्रियत्वात् ब्रह्म प्रियो न भवति अपितु (आत्मने) आत्मकामनायै संरक्षकत्वात् क्षात्रशक्तिः प्रिया न भवति किन्तु (आत्मने) आत्मरक्षणाय क्षत्रः